

P. Lakatos Ilona – Minya Károly – Pethő József – Sebestyén Zsolt

Érettségi tételek magyar nyelvből – 96 kidolgozott tétel 8 témakörben (Bodnár Ildikó)

TINTA KÖNYVKIADÓ. BUDAPEST. 2023. 460 OLDAL

Új kézikönyv az érettségizőknek anyanyelvünk megismeréséhez

2023 őszén jelent meg a Tinta Könyvkiadó egyik legújabb kiadványa, a magyar nyelvből a 2024-es érettségi vizsgára való felkészüléshez összeállított segédkönyv *Érettségi tételek magyar nyelvből – 96 kidolgozott tétel 8 témakörben* címmel. A jelen kötet a kiadó *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* sorozatának a 230. darabja. Ez a sorozat a felsőfokú tanulmányokat folytató, továbbá a már a katedrán álló és magyart vagy valamilyen idegen nyelvet oktató kollégáknak, sőt a tudományág legkülönbözőbb részterületein dolgozó nyelvészeknek is sokat jelent. De a témakörök gazdagsága miatt az élet más területén elhelyezkedett, ám a magyar nyelv, illetve a különféle nyelvészeti kérdések iránt érdeklődő „laikus” olvasók is sokszor forgathatják haszonnal a köteteket. A 460 oldal terjedelmű munka ezúttal egészen speciális közönségnek kíván a segédkönyve lenni: segítséget nyújt a magyar nyelvből érettségizni, illetve felvételizni készülő diákoknak. Fontos, hogy a tanáraik is ismerjék és ajánlják tanítványaiknak a kiadványt, ezért az *Előszó* a diákok mellett a tanár kollégákat is megszólítja (9).

Az érettségi témakörök kidolgozását illetően a kötet tudományos értéke, színvonala méltó a sorozathoz. Ez azért is lehetséges, mivel az érettségi követelményrendszer (1) által kijelölt nyolc nagy nyelvészeti terület tételeinek a kidolgozásával a kiadó négy jeles nyelvész szakembert, egyetemi oktatót bízott meg. P. Lakatos Ilona, Minya Károly, Pethő József és Sebestyén Zsolt – amellet, hogy különféle nyelvészeti területek elmélyült kutatói és több nyelvészeti szakkönyvnek is a szerzői – a felsőoktatáson túl a középfokú oktatásról is rendelkeznek tapasztalatokkal, sőt hárman közülük már korábban hasonló kiadványnak a kidolgozásában is részt vettek.

Az elmúlt években több munkát (anyanyelvi felmérőket, munkafüzeteket) is a magyarból érettségizni, illetve felvételizni készüők figyelmébe ajánlott a kiadó, de ez a könyv a maga nemében mégis az első a könyves repertoárban. Ezzel a kiadvánnyal új területtel bővült a Tinta Könyvkiadó eddig is széles palettája (2). Az érettségi apropójából könyvek százai jelentek meg már évtizedekkel korábban is, mind nálunk, mind világszerte. Napjainkban nem győzünk válogatni a hasonló kiadványok közül, és az eligazodásban leginkább a kiadó jelenthet garanciát; ez a Tinta Könyvkiadó esetében kétségtelenül megvan. A Tinta Könyvkiadó honlapja szerint a kiadó célja „a legnagyobb magyar hungarikum, a magyar nyelv szókincsének sokoldalú leltározása, vizsgálata és különböző típusú, korszerű egynyelvű szótárak kiadása” (2). Közismert az is, ami a folytatásban olvasható: „A kiadó örömmel jelentet meg színvonalas nyelvészeti szakmunkákat” (2). Ezek közé sorolható immár az érettségiző diákok számára elkészült új kötet is.

A szerzők a mai érettségi követelményrendszernek megfelelően tagolták munkájukat, a könyvborítón is megjelenik a nyolc tárgyalt terület megnevezése: a *Kommunikációtól a Digitális kommunikációig*. A tételek kidolgozása követi az Oktatási Hivatal honlapján olvasható utasításokat és tartalmi követelményeket (1). A figyelmet felkeltő, leginkább a kék és a zöld szín árnyalatait használó – és a *Segédkönyvek* sorozat fedőlapjának hagyományos formájától eltérő – borító terve Temesi Viola munkája.

A segédkönyvsorozatnak ezt a kötetét *anyanyelvünk* újabb *kézikönyvének* is tarthatjuk, olyan mélységekig és részletességgel tárják fel a szerzők a nyelvészeti területeket, a velük kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat, sőt a kapcsolódó, az érettségire megfelelő tudást biztosító szakirodalmat is. Hangsúlyozni kell az új kiadványnak a magyar szakra készülőkre számára rendkívül jelentős szerepét, valamint fontos megismételni azt is, amit a kötet hátsó borítójának utolsó mondata tartalmaz: „A kötet... önállóan is használható magyar nyelvtankönyvként”.

A középszintű vizsga mellett az emelt szintű érettségi vizsga kidolgozott tételei is megtalálhatók a könyvben; erre az *Előszó* is felhívja a figyelmet. Az emelt szintre mindig a szöveg mellett megjelenő szürke sáv utal. Így például a *Kommunikáció* tétélein belül ez a megjelölés tűnik fel *A kommunikáció univerzális és interdiszciplináris jellege és A különféle társadalmak és kultúrák jelrendszereinek eltérései* címet viselő oldalakon (18–24). A *Kommunikáció* című első fejezet 38 oldalához (13–51) mintegy kiegészítésül csatlakozik a nyolcadik fejezet *Digitális kommunikáció* című újabb 13 oldala (447–460), a digilektus kapcsán felmerülő kérdések tárgyalása. Maga a kommunikációs és a digitális kommunikációs részek (az utóbbi a tankönyvekben leginkább *médiakommunikáció* elnevezéssel) a középiskolai tananyagban a négy évfolyamon szétszórva található meg. A plágium vagy a források hitelességének a kérdése például – igen helyesen – már a kilencedik évfolyamon megjelenik, és ezekre később is visszatérnek a szerzők (3). Ezekre az ismeretekre a középiskolás évek elejétől szükség van. A 96 kidolgozott tétel közül a 95. foglalkozik ezekkel a kérdésekkel, megadva a plágium meghatározását, majd a források hitelességének kapcsán a félrevezető információ típusait írja le, végül az álhírek elleni védekezés lépéseit veszi sorra (455–456). A NAT 2020 alcímmel ellátott tankönyvben a *Kommunikáció* témakörének a bemutatására a 9. osztályban kerül sor, ugyanott a példák egész sora már a digitális kommunikációra vonatkozik (3). A tételről szóló könyvben a két kommunikációfejezetet a fent említett 53 oldalon összesen 20 tétel dolgozza fel. A reklámyelv bemutatása mellett (362–367) a diákok körében valószínűleg az internetes nyelvhasználat példái lesznek a kézikönyv leginkább kedvelt részei (új szóbeliség, új közlésmódok, nyelvhasználati jellemzők) (447–460).

A magyar nyelvi érettségi második nagy témaköre, *A magyar nyelv története* a NAT 2020-as tankönyvcsaládban a 11. osztályban (5), míg az úgynevezett Újgenerációs tankönyvben a 12. évfolyamon szerepel (8). A kézikönyvben a nyelvtörténetre vonatkozó fejezet terjedelme – megegyezően a következő, *Az ember és nyelvhasználat* témakörrel – 67 oldal, és ezeket 12, illetve 16 tételcím képviseli. A címek és az alcímek egy része itt is az emelt szintre vonatkozik, mint például a magyar nyelv rokonságának kérdéskörével kapcsolatosan a családfaelmélet kérdése (56–57) és a *Tudománytalan nyelvrokonítási kísérletek* fejezet (66–69) magyarázatai. Ugyancsak az emelt szintre szánt vizsgaanyagként jelennek meg az olyan kiegészítések, amelyek a kéziratos nyelvemlékeket mutatják be igen részletesen (78–82), illetve a kevésbé ismert korai nyelvújítási vitákat (Árkádia-per, jottista-ipszilionista háború) ismertetik (108). Örvendetes ennek a nyelvújításhoz kapcsolódó, valamint a következő, a jelentésváltozások fajtáit bemutató tételnek a nagy példagazdagsága, mivel ezen a téren a tankönyv – a téma érdekessége ellenére – igencsak szűkmarkúnak bizonyul. Szintén bővelkednek példákban a jövevényszóinkat tárgyaló tétel oldalai: az idézett nyolc nyelvből (avagy nyelvcsoporthoz, lásd szláv nyelvek) összesen kétszáznál is több szó szerepel (107–116; 96–100). A tankönyvek ez esetben csupán négy nyelvet említenek meg, kb. félszáz példaszó erejéig.

A harmadik tételcsoport, *Az ember és nyelvhasználat* tételsor tananyaga a tankönyvekben nem ilyen címen, hanem részben az *Ember és nyelv*, részben pedig a *Nyelv és társadalom* fejezetekben található meg. A tételek fenti fejezetcímét nem a szerzők választották, hanem az érettségi vizsgakövetelmények között szerepel így a terület. Ezekre a témakörökre is igaz, hogy az egyik tankönyvcsalád esetében (a NAT 2020-as tankönyvben) nagyrészt a 11. évfolyamnak a tudásanyagán alapul (5), míg a másikban (az Újgenerációs tankönyvben) zömében a 12. évfolyamán (8). A gondot nem is annyira ez, hanem az előforduló igen-igen sok idegen szó okozhat a diákoknak; az *Ember és nyelv* fejezetnek a pragmatikát és a beszédcselekvést bemutató részeiben találjuk az Újgenerációs tankönyv 11. évfolyamán ezeket a szakszókat (5): *lokúció, illokúció, perlokúció; direkt*

és *indirekt beszédaktusok*; a *maximák* típusai; a *deixisek* fajtái. A tételek bemutatása azonban olykor újabb fogalmakat is bevezet, lásd a *maximák* mellett a *supermaxima* fogalmát (26).

A tankönyvekben a szociolingvisztikai témakörben is rengeteg az új szó és fogalom. A kidolgozott tételek között pedig szintén több olyan van, amely ezt az idegenszó-áradatot fokozza. A szociolingvisztikai vonatkozást erősíti a *korlátozott* és a *kidolgozott kód* fogalmának a bevezetése (143–146); ez a tankönyvekben a nyelvi hátrány kapcsán csak egészen érintőlegesen szerepel. S noha a könyv adott oldalai (125–192) igyekeznek magyarázataikkal, példáikkal minél több segítséget nyújtani a témakörben, a nyelvpolitika és a nyelvi jogok területén egyre több új szakszót is bevezetnek. Ilyenek például: a *nyelvi diszkrimináció*, a *lingvicizmus*, a *genocídium* (131–133); a *korpusztervezés*, a *státusztervezés*, a *kodifikáció*, a *grammatizáció*, a *lexikáció* (178–179); a továbbiakban még a *vernakularizáció*, az *internacionalizáció* fogalmai (182–183), a kétnyelvűséghez kapcsolódó nagyon változatos szóanyagot (136–141 és 144–150) már nem is említve. A jelzett fogalmak egy része a tankönyvekben is benne van, de az alacsony óraszám miatt – az adott tanév(ek) során – kellő részletességű kifejtésükre nehezen kerülhet sor. Így bár számuk erős növekedése sokallható a tételekkel kapcsolatban, de egyúttal mód nyílik átismételni, tartósabban rögzíteni őket. A szociolingvisztika mellett nagyrészt a nyelvpolitika és a nyelvi jogok területét felölelő ismeretekben hangsúlyosan jelenik meg a határon túli magyarság nyelvi helyzete (147–156), igen alapos – az emelt szintre szánva – az ezzel foglalkozó szakirodalom és kutatások felsorolása, bemutatása (151–153), továbbá nem kevésbé részletes a különféle magyar nyelvjárások, nyelvváltozatok, többek között a regiolektusok kérdésének a vizsgálata. A témának a tankönyvi anyag is nagy teret szentel, többek között térképek sorának a szerepeltetésével.

A kilencedik évfolyam tananyagából kerül a negyedik csoportba *A nyelvi rendszer* címen voltaképpen minden hagyományos leíró nyelvtani ismeret. Mindazzal, amivel korábban (a 80-as, 90-es évekkel bezárólag) akár két egymást követő tanévben találkozhattak a diákok – az első gimnáziumi osztályban, kezdve a hangtannal, a morfológiával, a szófajok bemutatásával, majd folytatva másodikban a mondattan jelenségeivel – most egyetlen tanév egyetlen félévében kell megbirkózniuk a tanulóknak (3). Nem véletlen, hogy a 96 tétel közül a legtöbb – tizenhatsz – ehhez a fejezethez kapcsolódik, ahogy az sem, hogy az oldalak számát tekintve is ez a leghosszabb fejezet a maga 124 oldalával, amely csak pár lappal kevesebb, mint a könyv egyharmada. Az oldalakat olvasva és az ismeretek áradó bőségét látva az lehet az érzésünk: ha a négy év alatt ennyire elhanyagoltak egy területet, legalább most, az érettségire készülve lehessen valamelyest pótolni. Azt, hogy a felsőoktatásban tevékenykedő szerzők milyen fontosnak gondolják ezeket az ismereteket, jól mutatja, hogy a fejezet tételeinek kidolgozásában három kolléga is egymással szorosan együttműködve vett részt. Egy nyelvtani kézikönyvben nélkülözhetetlenek az adott ismeretek, a terjedelmes táblázatok nyomán mégis felvetődik a kérdés: valóban el fog-e igazodni – akár a legérdeklődőbb diák is – a morfológián belül a tőtípusok itt bemutatott sokaságában (224–226), még inkább pedig a deverbális és denominális képzők „dzsungelében” (234–237)? Tény: kézikönyvbe való oldalak, de hogyan viszonyulnak ezek az ismeretek a középszintű érettségi tételsor mindössze két alaktani és szótani tételéhez? Igaz, emelt szinten ehhez további három tétel kapcsolódik, többek között a szófajváltásról, a többszófajúságról és az átmeneti szófajokról.

Szép gondolatok, nyilván viták is kísérhették annak idején a középiskolai tananyag „alkalmazott nyelvészeti fordulatát”, de az eredmény alulmúlta a várakozásokat. Az anyanyelvi oktatás nálunk is – követve a sok országban végbement korszerűsítéseket, beleértve a megújított idegennyelv-oktatást – a nyelvhasználati kompetenciák fejlesztésére törekedett (Juhász 2010). A törekvéseket – vagy inkább vágyakat – az 1. ábra szemlélteti:

Mivel az új koncepció nyomán a tanulók leíró nyelvtani ismereteinek a szintje – tudomásom szerint – jelentősen csökkent az utóbbi évtizedben, valóban szükség lehet egy, a leíró nyelvtannak megfelelő teret biztosító kézikönyvre, ahogyan azoknak az ismereteknek a megerősítésére is, amelyek a gyors témaváltások miatt rögzülni, kompetenciákká válni képtelenek voltak a négy tanév során. Más ütemmel, más elmélyültséggel,

más tanári hozzáállással és ismeretekkel (vajon hány magyartanár hallgathatott már/még szociolingvisztikai, nyelvpolitikai jellegű előadásokat, szerezhették a jelnyelvre vonatkozó megbízható ismereteket képzése során?) lehetett volna megvalósítani a NAT-tankönyvek és -előírások tükrözte elképzeléseket. Az idegen szavakkal telezsúfolt leckék mennyire teszik akár érdeklődőbbé, akár kreatívabbá a diákokat? Hol maradnak a tankönyvekből a tudást rögzítő gyakorlatok?

1. ábra
Az anyanyelvi órák céljának, tartalmának változása (Juhász 2010: 3)

A szerzők egyikének, Minya Károlynak a *Nyelvtanóra*, óh! című írása a tananyag alkalmazott nyelvészeti (szociolingvisztikai) fordulata után a leíró nyelvtani ismeretek hiányára hívta fel a figyelmet. „A leíró nyelvtan továbbra is kellő hangsúllyal szerepeljen az oktatásban, mert hiányos grammatikai ismeretekkel nem lehet idegen nyelveket tanítani és tanulni [...] Nem beszélhetünk itt fölöslegesen megtanulandó ismeretekről [...] A magyar nyelv oktatásának előnyben részesítése az iskolai óraszámokban is meg kellene, hogy jelenjen” (Balázs–Minya 2014: 154–155). Ezekben az években az érettségi tételek közül kettőben volt csupán jelen a leíró nyelvtan.

A fejezet a nyelvi rendszer szintjeire, valamint a siket közösség jelelt nyelvére, azaz a jelnyelvre vonatkozó bevezető két tétel után (195–202) jut el a hangtan és a helyesírás (203–218), ezt követően az alaktanon belül a morfématanhoz és a szófajokkal foglalkozó oldalakhoz (219–273). Ezek után található végezetül a mondattani tételek (274–319). A hangtani részben a mássalhangzó-táblázat felülvizsgálatára lenne szükség: a *gy – ty* hangpár ugyanis „elcsatangolt” a helyéről, és az (elülső) szájpaddlángok helyett ajkhangokként szerepelnek, ami nyilvánvaló tévedés (206).

A fejezetrész valódi újdonsága: az egyik tétel felhívja a figyelmet a helyesírást érintő internetes támogatásra, többek között az MTA helyesírási portáljára (9) (214–215). Ritkán vizsgált, de érdekes témát feszeget a következő tétel is a helyesírás stilisztikai változatairól (216–218). Az alaktani oldalakhoz hasonlóan „a bőség zavara” érzés foghatja el a szófajok csoportosítása, majd egyenkénti bemutatása kapcsán is az olvasót, ám ha kézikönyvként tekintünk a munkára, természetes, hogy ezekre az áttekintésekre szükség van (244–273). A 274. oldalon, a mondat szintagmatikus szerkezetének tárgyalásával indul a tételsor mondattant tárgyaló része (274–319); itt a vonzatproblémát illetően találni hiányosságokat; az új felfogás csupán szakirodalmi utalásként jelenik meg (289). A vonzatkérdést nem csupán az idegen nyelvek miatt (bár azért is) középpontba kellett volna állítani (Mayer 2019).

A szöveg című fejezet témakörei a 10. évfolyamról (4), *A retorika alapjai* a 12. évfolyamról (6), az Újgenerációs tankönyvek esetében a 11. évfolyam *Média, nyilvánosság, retorika* fejezetéből (7), *A stílus és a jelentés* szintén a 10. évfolyamról (4) kerültek az érettségi anyagába, és ezek adják az utóbbi három témakör összesen 30 tételét a következők szerint. A szöveghez – a közép- és az emelt szinten is tárgyalandó intertextualitás jelenségével és a szövegtípusok elemzésével – 6 tétel és 20 oldal (323–343) tartozik; a retorikára 9 tétel és 34 oldal (347–382) jut, míg a stílus témaköre 15 tétel 58 oldalon (385–443).

A szöveg megközelítése a kommunikáció felől történik, ahogy ez az előző résznek a nyelvi rendszert bemutató soraiban olvasható: „A szöveg már az emberi közlés, a kommunikáció alapegysége, a legnagyobb funkcionális egység” (196). Az első idekapcsolódó tételben esik szó a szövegösszetartó erőről, a kapcsolóelemekről, a globális és a lineáris kohézió példáiról, jól összegezve a tankönyv által mondottakat, e témakörben már a tankönyv a lehető legtöbb fogalmat bemutatja és magyarázza (4). Az intertextualitás mellett a szövegértelmezések, a szövegtípusok általános jellemzői, a médiában szereplő szövegtípusok adnak egy-egy kidolgozott tételt.

A régi-új terület, az ókorba visszanyúló retorika csak lassan nyer újra polgárjogot a középiskolában. Pedig a szónoklás szabályait ismerve sokkal hatásosabban lehetne érvelni bármi mellett vagy ellen; a retorika eszköztárával sok helyen, így a reklámokban is élhetnek a szakemberek. Mindkét tankönyv bőszéges példaanyagot hoz híres emberek beszédeiből, felvonultatva neves szónokokat Pázmánytól, Kölcseytől és Kossuthtól kezdve Mindszenty Józsefíg és Roska Tamásig, illetve Churchilltől Martin Luther Kingig és Kennedyig. A klasszikus és modern szónokok, hírességek beszédeik jellemző részleteivel szerepelnek az oldalakon (8). A tételek között is szerepet kap a nyelvi manipuláció tankönyveinkben is tárgyalt kérdése. Az úgynevezett nyilvános beszéd elemzése több tételben is megjelenik.

A stilisztikát illetően a tankönyvek maguk is viszonylag nagy teret, több tucat oldalt szentelnek ennek a területnek; ezen belül talán kisebb figyelmet fordítva a költői nyelvre, a szóképekre és az alakzatokra (4; 7); ezt a hiányt pótolja a tételkönyv stíluseszközökre vonatkozó része (409–424). Az evokáció, a stílusparódia, a képversek vizsgálata éppúgy a fejezet újdonsága, mint a kognitív metaforák (és metonímiák) tana. Ez több fogalmi metafora bemutatása nyomán talán közelebb kerül a diákokhoz (425–438). Az alakzatok típusainak felsorolása egyetemi szintet idéz, a képvers fejezete viszont felkeltheti a diákok érdeklődését.

Végül a *Digitális kommunikáció* fejezetének öt kidolgozott tétele (447–460) az érettségi követelményrendszer öt ismeretköréhez kapcsolódik, szemléletes példákon mutatva be az internetes nyelvhasználat újításait. Az adatkeresés mellett szól az adatok hitelességének a vizsgálatáról, a kritikai hírbefogadásról és az új közlésmódokról.

Nagyszerű könyvről van szó, remélhetőleg sokak által és gyakran forgatott kézikönyv lesz az Érettségi tételek magyar nyelvből, és nem csak egy-két érettségi vizsga erejéig. A tanár kollégák figyelmét újra felhívom erre a munkára. Nemcsak az érettségire készülve, hanem a tanévek során is szinte minden témakörnél felhasználhatják definícióit, példaanyagát, táblázatait. A kötet a Tinta Könyvkiadó újabb hozzájárulása lehet a magyar nyelv ügyéhez.

Irodalom

Balázs Géza – Minya Károly 2014. *Kettesnyelvünk. Száz anyanyelvi írás*. Inter Kft. Budapest.

Juhász Valéria 2010. *A magyarországi középiskolás magyar nyelv tankönyvek tematikájának alkalmazott nyelvészeti (ANY) korszerűsége/telítettsége*. https://www.researchgate.net/publication/375605115_A_magyarorszag_i_kozepiskolas_magyar_nyelv_tankonyvek_tematikajanak_alkalmazott_nyelveszeti_ANY_korszerusegetelittsege (2024. január 31.)

- (1) A 2024. évi érettségi vizsgakövetelményei magyar nyelvből és irodalomból. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek2024/magy_nyelv_es_irod_2024_e.pdf (2024. január 31.)
- (2) A Tinta Könyvkiadó bemutatkozása. <https://www.tinta.hu/spg/221127/R-O-L-U-N-K>
- (3) Magyar nyelv 9. tankönyv https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/OH-MNY09TA__teljes.pdf (2024. június 30.)
- (4) Magyar nyelv 10. tankönyv https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/OH-MNY10TA__teljes.pdf (2024. június 30.)
- (5) Magyar nyelv 11. tankönyv https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/OH-MNY11TA__teljes.pdf (2024. június 30.)
- (6) Magyar nyelv 12. tankönyv https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/OH-MNY12TA__teljes.pdf (2024. június 30.)
- (7) Magyar nyelv 11. https://nat2012.nkp.hu/tankonyv/magyar_nyelv_11/lecke_02_020 (2024. június 30.)
- (8) Magyar nyelv 12. https://nat2012.nkp.hu/tankonyv/magyar_nyelv_12/lecke_01_003 (2024. június 30.)
- (9) MTA helyesírási tanácsadó portálja <https://helyesiras.mta.hu/> (2024. június 30.)

Bodnár, Ildikó: New handbook for secondary school graduates to understand Hungarian, their mother tongue

Az írás szerzőjéről

Bodnár Ildikó

ORCID: 0000-0001-5195-0207

idlikobodnar[kukac]gmail.com

ORCID: 0009-0002-5405-1498